

УДК [141.32:111]:821.161.2.09."18"(092) Леся Українка (04)

ПРОБЛЕМА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВИМІРУ БУТТЯ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Оксана Свіжович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Проблема людини, екзистенційного виміру її духовної сутності, екзистенційних цінностей як феном життя, свободи, рівності, щастя, творчості, боротьби тощо займає вагомe місце у творчості Лесі Українки. Дослідження цих питань в іпостасі екзистенційного виміру виводить на поверхню затаєні в глибинах творчості української поетеси нові ідеї та візії, дає змогу по-новому подивитися на деякі принципові питання її творчості, її світогляду на роль духовності в суспільному житті та визвольних змаганнях українського народу.

Ключові слова: людина, духовна сутність, творчість, життя, буття, світогляд, духовна сутність, ідея, проблема, екзистенційний вимір.

Проблема людини в творчості Лесі Українки є далеко не буденним явищем, яке легко й просто можна вписати в систему соціально-економічних, політичних та культурних відносин, що їх людина застae з народженням і покидає зі смертю. Звичайно, не треба заперечувати того, що Леся Українка розглядає людину в її соціально-економічних, політичних та культурних зв'язках, бо людина й народ як цілість являють собою носія тих відносин, у яких людина живе й творить, радіє й страждає, бореться й здобуває, перемагає й програє. Але це ще не визначає сутності феномена людини, бо все це скоріше є фактом, умовами, середовищем вияву та реалізації людського буття. То в чому ж тоді сутність людини, яка не тільки й не просто працює, думає, спить, їсть, щось читає, насолоджується життям і т. д. Окрім цього, є ще щось, що становить підвалину, основу, ядро людського ества. Це невидимі духовні пориви, творчі бажання, постійне тяжіння до чогось нового й долання старого, той сутнісно-духовний та психологічний менталітет, який нічим не вимірюється і який виявляється на поверхні суспільного буття лише в об'явах (добрих чи злих). У творчості Лесі Українки є чітко виражене прагнення осягнути й осмислити глибинні основи людської сутності – ті основи, які визначають її екзистенційність, щось таємниче, невидиме, загадкове, але основоположне, джерельне як свого роду рушій дії, прагнень і мислення людини.

Проблема екзистенційної сутності людини у творчості Лесі Українки є багатоаспектною. Розкриваючи цю проблему, українська поетеса зосереджує свою увагу насамперед на цінності феномену *життя*. Людина, і все, що існує живе в природі, і з чим органічно пов'язується буття людини, є *життям*, а поза життям (усім живим) є лише нежива (мертва) природа. Володіючи життям, а точніше будучи *життям*, що є найбільшим даром і цінністю, людина крізь призму життя

тракує все інше як певну цінність, поза життям усе інше не має вартості для людини. Адже в самому житті захована найбільша цінність, а оскільки само життя є цінністю, то радість життя є безсумнівною цінністю, незаперечним щастям для людини. Найголовніше – чи людина розуміє радість і щастя життя (свого життя та життя ближнього)?

Ця складна проблема вже в ранній період творчості Лесі Українки займала її увагу. Цінність життя не тільки в існуванні людини, але й – усієї живої природи, у якій є і людина. Поетеса вдається до алегорій і метафор, щоб передати розуміння великої цінності життя й водночас розкрити негуманне, байдуже і навіть жорстоке ставлення до нього, його нищення.

У вірші “Конвалія” Леся Українка, розкриваючи розуміння великої сили життя природи, у бінарній контрастності показує, з одного боку, природність та незаперечність життя, яке образно символізує “конвалія”, а з іншого, – байдуже, а навіть жорстоке ставлення людей до життя цієї невеликої ніжної рослини, бо ж знищила людина її для хвилевої егоїстичної втіхи. Поетеса розкриває суть відношення “конвалія – людина” на контрастному співставленні конвалії як втілення величчя, краси й благородності життя і людини, яка бездумно, егоїстично нищить це життя.

З перших рядків вірша читаємо цілком приємні слова:

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під віттям широким [1, с. 44].

І ось беззахисна рослина, яка своєю красою могла б принести радість усім, хто біля неї пройшов би, “недовго втішалась” своїм життям, бо “її рука чоловіча віку вкоротила” [1, с. 44]. Панночка понесла конвалію на бал. І ось перед нами – велика сила контрасту: з одного боку, панночка та всі запрошені на бал дуже радіють, “на балі веселая музика грає”, “панночка в веселім вальсі закрутилась”, а з іншого, – велике горе конвалію проймає, бо “конвалії та музика бідне серце крає”, “в конвалії головка пов’яла, схилилась” [1, с. 44]. І якщо конвалія у своїй безвиході прощається з “гаєм милим” і “дубом високим”, “другом єдиним”, то панночка байдужою рукою “тую квітку зів’ялу кинула додолу” [1, с. 45]. Ось яка ціна життя і краси.

Поетеса робить доленосні висновки, прагнучи досягнути екзистенційну сутність природи життя як реальності. По-перше, справді в реальному бутті людина, засліплена своїми найближчими егоїстичними бажаннями, зовсім не задумується над даром життя взагалі і, прагнучи досягнути свою мету, іде по шляху зневажання, нівечення, й навіть нищення іншого життя, навіть життя людського. По-друге, у контрастному співвідношенні “конвалія – панночка” фактично з’ясовується питання добра й зла, де нищення життя є злом, бо життя конвалії “вкоротилося”. Але перемога зла є хвилевою й ніколи не приносить щастя для того, хто це зло вчинив, бо зло породжує зло.

Може, й тобі, моя панно,
 Колись доведеться
 Згадать тую конвалію,
 Як щастя минеться [1, с. 45].

Адже не треба забувати, що радість та щастя за рахунок життя конвалії позірні, короткочасні та й обманливі і зникають як амальгама від першого спогаду про конвалію. Неминуче доведеться панночці співставити життя конвалії із своїм життям, а життя завжди є тим явищем, яким треба дорожити як даром, єдиною цінністю.

Недовго й ти, моя панно,
 Будеш утішатись
 Та й по балах у веселих
 Таночках звиватись [1, с. 45].

Настане час отверезіння, і гіркий спогад про конвалію не тільки збуджуватиме думку про сенс і цінність життя загалом і життя важного, людського зокрема, а й спричинятиме неминучі докори сумління за несправедне життя. По-третє, невміння чи небажання оцінити чуже життя як дар є водночас непоправним ударом по своєму власному життю. Ніщо не проходить даремно і завжди в цьому світі діє сила відплати, бо добро породжує добро, а зло породжує зло. І заподіяне життю конвалії повернеться тим же діянням у долі панни.

Може, колись оцей милий, що так любить дуже,
 Тебе, квіточку зів'ялу, залишить байдуже! [1, с. 45]

У контексті екзистенційного виміру сутності людини Леся Українка виділяє ядро в людському естві, яке формує “людяне в людині”, що є незаперечною цінністю. “Людяне в людині” – це той зміст духовності, без якого властиво немає людини, а є просто жива істота як біологічне явище, прикрите деякою соціальністю, оскільки все-таки живе в суспільстві. Зміст “людяного в людині” – багатогранний, і він визначається не просто сприйняттям обставин, відносин, життєвих подій, що є рівнем буденної свідомості, а насамперед – високою свідомістю, осмисленням та розумінням духовних цінностей, а з цього виростають багатства життєтворчих ідей та ідеалів, які роблять людину людиною і скеровують її мислення та діяльність на утвердження цих цінностей у реальному бутті.

З'ясовуючи питання “людяного в людині”, Леся Українка наголошує на тих потаємних первнях, які заховані в духовній сутності людини, які на поверхні життя виступають як одвічні ідеали братерства, рівності й свободи, первісно виступають як начебто невід'ємні сутнісні атрибути людського ества природно-психологічні умови її існування. Поетеса підкреслює це у вірші “Мій шлях”:

Коли я погляд свій на небо звожу, –
 Нових зірок на йому не шукаю,
 Я там братерство, рівність, волю гожу
 Крізь чорні хмари вгледіти бажаю, –
 Тих три величні золоті зорі,
 Що людям сяють безліч літ в горі [2, с. 87].

Чому Леся Українка, як і, зрештою, кожна людина, зводить свій погляд на небо в пошуках зірок братерства, рівності і свободи? А тому що ці первні, що даються людині з її народженням як потаємні вимоги її існування, в ранньому житті частково або зовсім не зустрічають адекватного відношення. Адже сама людська природа – і біологічна і соціальна, – потребує для свого існування спілкування із собі подібними саме на ґрунті братерства, рівності й свободи як природними правами. Якщо ж у реальному житті людина чи народ не мають таких засад, як братерство, рівність і свобода, то людська природа, у якій затаєно ці первні як вимоги її буття, вступає тоді в суперечність з реальним життям, де є насильство, нерівність, ворожнеча. Це і є конфлікт між людиною і суспільством, народом і режимом. Ось тому під впливом цього конфлікту заховані, але заспокоєні й ніби дрімаючі первні збуджуються до стихійної та підсвідомої дії, активізуються та штовхають людину на пошуки зірок братерства, рівності й свободи, прагнучи їх утвердити в реальному житті, щоб своєму фізичному й духовному єству створити умови для повновартісної самореалізації. І тільки тоді, коли людина усвідомлює свою потребу в реалізації принципів братерства, рівності й свободи як природних прав, починається її дія осмислена, цілеспрямована, творча.

“Людяне в людині” – це усвідомлення вселюдських ідеалів, серед яких поетеса виділяє ідеал свободи – свободи людини й свободи народу. Свобода – це не “манна”, яка іззовні дарується людині. Це внутрішня життєва вимога людського єства, без реалізації якої людина просто в’яне, нидіє, пропадає, вона тільки животіє, вегетує. Свобода – це вияв сутнісного прагнення людського “Я” сприймати й трактувати світ таким, яким він є, це вільне творче дихання людської душі, найблагородніші сподівання людського серця, найправдивіше мислення та діяння людського розуму в пошуках істини. Свобода – це відкрита й необмежена самореалізація людської сутності.

А якою ж то може бути реалізація людської сутності – “людяного в людині” у суспільстві, де відсутні взагалі елементарні умови справедливості та свободи? Це дуже добре показує Леся Українка в своєму творі “В’язень”. Трагізм дійства розгортається у взаємовідносинах двох людей: одна людина – в’язень, інша – вільна, проте теж не свободна.

Сидить в темниці в’язень самотній
І скрізь блукає поглядом, смутний;
То по закуренім низькім склепінню,
То по стіні, по брудному камінню,
Над головою в нього розпустила
Нудьга свої широкі сиві крила [3, с. 67].

Як видно з творчого задуму поетеси, в’язень сидить у темниці за праведну справу. Проте пригнічені люди здатні лише тривожно споглядати темницю, але чи то байдужі, чи безсилі що-небудь зарадити, вони проходять мимо цього монстра, що є свідченням невірних відносин у суспільстві.

Перед вікном широка бита путь,
По ній чужі байдужі люди йдуть.

Хто йде, хто їде – на темницю гляне.
Холодний погляд! Ох, як серце в'яне!
В темниці тут жива душа конає,
Ніхто про те не думає, не дбає [3, с. 67].

Розкриваючи побутову психологію байдужості, страху та невірничого стану суспільства, поетеса виводить на сцену суспільного буття дуже яскраву постать дружини в'язня:

Дорогою йде жінка молода.
Яка ж сумна, убога та бліда!
І на руках несе малу дитину,
Обгорнену в подерту сірячину.
Яка ж вродлива, гарна, мов картина,
Та безталання вбогая дитина! [3, с. 67].

Леся Українка розгортає ціле дійство, у якому чергуються то радість, то трагедія цих двох людей: “Побачив в'язень пару ту й зрадів”, а до того ще “весела і жвавенька була і щебетала дівчинка мала” – “татко ручку доні цілував і гіркими сльозами обливав”. Трагізм досяг свого апогею, коли “мала дитина почала квилить і стиха їсти в матері просить”, а “татусь, цілуючи свою дитинку, невірничого хліба дав скоринку”. І, нарешті, фінал трагедії цих людей розкривається в усвідомленні руйнування їх особистого та сімейного життя, що виражається у словах в'язня – “навіщо ми побралися з тобою!” [3, с. 68].

У вірші “В'язень” Леся Українка лаконічно, лапідарно розкриває вічно болючу проблему свободи, акцентуючи увагу на відсутності свободи. Коли суспільство скуте кайданами, то й окрема особа, і народ втрачають свою свободу, стають жертвами насильства тиранії, а первні “людяного в людині” не діють пропадають, людина як духовна сутність гине. Але при цьому належить згадати ще один твір лесеї Українки “Роберт Брюс, король шотландський”, у якому поетеса дає зразок непохитної боротьби за свободу. Сюжет не складний, але промовистий, бо нависла неволя над народом шотландським.

Вже буде літ п'ятсот тому, -
На край шотландський вільний
Війною йшов король Едвард.
Англійський владар сильний [4, с. 40].

Оскільки в бою була явною перевага англійців, король, щоб припинити кровопролиття і простішим шляхом опанувати Шотландію, запропонував “спокій повернути краю, прийти до згоди без війни по-братньому звичаю”. Хто погодиться, “той маєтками і людьми володітиме в спокою”, “а лицар буде вільний пан своєї батьківщини”. Кожний лицар має служити королю, у походи ходити, а зате матиме ласку й нагороду. І сталося: “шотландське лицарство здалось”, і “весь гурт шотландський панський” визнав Едварда королем Шотландії, віддавши свою країну під владу Англії. І тільки один зостався “при зброї лицар молодий” – Роберт Брюс.

Шість разів поривався Роберт Брюс до бою “за волю, за рідну країну!”, і кожний раз шотландці зазнавали поразки. До Роберта Брюса прийшла повна зне-

віра, а з нею - психологічна резигнація; втрата надії на свободу народу забрала всі сили. І в цій душевній апатії та безнадійності з'явився цілком випадковий, нічим у своєму природному вияві непримітний чинник, який став несподіваним вирішальним збудником прибитого, знівеченого, спустошеного пориву до свободи.

У хатині рибальській на безлюдному березі моря сидів самотній лицар Роберт Брюс. У важких роздумах зупинив він погляд свій на стелі, де "павутиння павук собі плів". Шість разів павук зазнавав невдачі у своєму плетеві, але за сьомим разом досягнув своєї мети: "до стіни свою нитку прип"яв".

Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук
І гукнув: "Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук?" [4, с. 45].

Сталося несподіване: зрезигнований лицар, який після всіх визвольних невдач готовий був "піти у хрестовім поході" в Палестину, раптом збуджується дрібним прикладом наполегливої, незламної, вольової дії мізерного павука, який повсякденно повторює цю природну процедуру; і знову (символічно сьомий раз) береться Роберт Брюс за зброю для боротьби за свободу Шотландії й перемагає: Шотландія, шотландський народ – вільні!

Леся Українка пише про психологічну природу дії маленького, цілком звичайного життєвого стимулу, що збуджує до акції глибинно затаєні прагнення (первні) до свободи, викрошує неймовірну енергію, зміцнює віру в перемогу свободи. Поетеса доводить, що прагнення до свободи є природним атрибутом і, отже, природним правом людини, але у своїй реальності свобода не дарується, а здобувається, як переконуємося із поезії "Скрізь плач, і стогін, і ридання":

Заржавіють від сліз кайдани,
Сами ж ніколи не спадуть! [5, с. 99].

У руслі "людяного в людині" як вияв екзистенційного самовизначення людини є її природне прагнення до щастя. Звісно, щастя як певний душевний стан радості, задоволення, насолоди, блаженного спокою нерозривно пов'язується із свободою, бо не може бути щасливою людини поневолена, пригнічена, покривджена, поставлена в становище невільника. Водночас щастя, почуття щасливості ґрунтуються на морально-етичних засадах: у всіх випадках щастя мусить бути пройняте моральністю, моральною чистотою. Не може бути щасливою аморальна людина, її щастя – ілюзорне, фальшиве, обманливе, воно – нещастя.

А що ж таке щастя? Якщо виходити з того заложення, що в людському природному естві є первісно природжена вимога й прагнення до щастя, в силу чого кожна людина має природне право на щастя, то щастя є метою, яку ще треба досягнути. А само щастя – це не просто якась матеріальна цінність, а певний емоційний стан людської душі, пройнятий радістю, задоволенням, благородним спокоєм, свідомістю благодатності, високим почуттям моральної чистоти. Але такий емоційний стан душі, як і все в житті, може бути короткотривалим або продовженим процесом у своєму поетапному розвитку, а кожна людина переживає і розуміє "своє" щастя "по-своєму".

У поезії “Сон літньої ночі” Леся Українка розкриває своє бачення щастя на ґрунті пережитого життя. Вдаючись до метафори як засобу передачі думки, поетеса використовує слово “сон” як вираження щастя. Вона розповідає: “Приснилось невидане щастя дивне”, і тому “була я щаслива, безмірно щаслива”, але “сон був короткий” і “ранесенько-рано вже зникла рожевая мрія моя”. І висновок такий: “Я щастя не маю і в мріях не бачу” [6, с. 135].

Чи поетеса мала реальне почуття, справжнє переживання щасливості? Були такі хвилини в її житті, але вони виникали й зникали. Якщо це передавати метафорично в образах, то вони були сном на яву. У своєму особистісному баченні поетеса більш схильна не утішати себе хвилевим щастям, що минає як сон:

Поглянула я, що вже нічка зникала, –
І душу мою обгорнула печаль [6, с. 135].

Мужність, непохитний характер Лесі Українки велять їй здійснити вольове рішення :

Коли я часами журюся і плачу, –
Я щастя у долі тоді не прошу [6, с. 135].

Особисте життя, нелегкі переживання, стан душевного болю зумовили й відповідне ставлення та розуміння поетесою “свого” щастя, ставлення до нього. Тепер воно набуває зовсім іншого змісту, ваги й значення, це вже не хвилеве захоплення та емоційні переживання, а незгладна радість життя у важкій праці на благо народу. Тому щастя в образі сну залишає поетеса для інших, а сама йде по шляху незгасної, важкої творчої праці як реалізації радості свого важкого життя.

Для інших і доля, і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя, –
Хто зо сну прокинувся, хай щастя забуде,

Йому вже до щастя нема вороття! [6, с. 136].

Своєрідно трактує Леся Українка проблему щастя в оповіданні-легенді “Щастя”, пов’язуючи його відповідно до задуму з діями “злого духа” який тільки й те робив, що пакостив людям, сів лихо, чинив зло. Наситившись злодіяннями, “злий дух” вирішив створити щось більш постійне людям на біду і “створив думкою своєю дивну постать”: “Вона була блискуча, як рання зоря, і міняла свій вид щохвилини, як вогонь. Злий дух дав їй життя і назвав її: *щастя* [7, с. 105]. У задумі злого духа щастя, долаючи людей і раничи їх серця, стало “яблуком незгоди”, “яблуком неспокою”, “яблуком ненаситності”: “Всі прагнули щастя, а ніхто не знав його, всі хотіли бачити його, мати його на хвилинку і вмерти потім, бо воно стало їм миле над життя” [7, с. 106]. Щастя запалило душу, сіяло жадобу до себе, а втім десь заблиско зорею і назавжди зникло. “І кожний бачив його, хоч у сні, хоч на малу хвилинку. На одного воно глянуло коханими очима, іншому заблищало золотом, іншому засіяло світлом слави. Всіх зачарувало воно навіки, і чари його були отрута. Воно летючою зорею падало в серце і починало горіти. Хто раз бачив його, той не забував його до смерті. Пекельний вогонь прокинувся в душах всіх людей. Всі шукали щастя, всі хотіли мати його ціле в своїх руках. Для нього віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во

ім"я його. А щастя літало по світі зорею, блискавицею, вогником бродячим і ніде не спинялось надовго, і ніхто не мав його ціле в руках" [7, с. 107]. Над землею стояв "великий крик" – "Щастя! Щастя!", а його не було. "З того часу не стало на землі ясного спокою, потьмарилась блискуча Божа мрія" [7, с. 106]. Це ж бо була радість "злого духа".

Розглядаючи щастя як витвір "злого духа", Леся Українка мала на меті показати, що вся біда не в злій природі щастя, а в людських бажаннях та устремліннях до щастя. Природа щастя справді мінлива й рухлива: щастя з'являється і зникає, а точніше стає звичним, бо людина з ним зживається, призвичаюється, тому воно втрачає своє попереднє значення. А людина власне бажає "цілого" щастя і то назавжди; оскільки ж такого не буває (відповідно до самої природи щастя як певного емоційного стану, піднесення задоволення, радості), то в людини з'являються ремствування, незадоволення, переживання тощо. На поверхні явищ, як це мовиться в легенді, здається, що це витівки "злого Духа", який наділив щастя такими зловісними властивостями; а насправді, за своєю суттю творцем цього лиха є жадоба (ненаситність) самої людини.

Загалом Леся Українка трактує щастя як піднесений емоційний стан людини, збуджений саморозкриттям багатства духовної сутності людського єства, благородними діями, досягненням благодатної мети, утвердженням добра для народу.

Проблема людини та екзистенційності її буття вирішується у творчості Лесі Українки в проекції на самоаналіз поетесою екзистенційності свого власного життя і на розкриття екзистенційності людського єства в руслі життя народу. Це справді нове бачення поетесою людини, її світогляду, життєвої місії.

-
1. *Леся Українка*. Конвалія // Твори: у 10 т. К., 1963. Т. 1. С. 44–45.
  2. *Леся Українка*. Мій шлях // Твори: у 10 т. К., 1963. Т. 1. С. 87–88.
  3. *Леся Українка*. В'язень // Твори: у 10 т. К., 1963. Т. 1. С. 67–68.
  4. *Леся Українка*. Роберт Брюс, король шотландський // Твори: у 10 т. К., 1963. Т. 2. С. 40–53.
  5. *Леся Українка*. Крізь плач, і стогін, і ридання // Твори: у 10 т. К., 1963. Т. 1. С. 99.
  6. *Леся Українка*. Сон літньої ночі // Твори: у 10 т. К., 1963. Т. 1. С. 135–136.
  7. *Леся Українка*. Щастя (Легенда) // Твори: у 10 т. К., 1965. Т. 7. С. 104–106.

**A PROBLEM OF THE EXISTENTIAL DIMENSION OF A PERSON'S LIFE
IN LESYA UKRAYINKA'S WORKS**

Oksana Svizhovych

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

A problem of a person, of the existential dimension of the spiritual contents, of the existential value as a phenomenon of life, freedom, equality, happiness, creation and struggle takes an important place in Lesya Ukrayinka's works. The investigation of these problems in the existential dimension throws light on the new ideas and visions concealed in the creation of the Ukrainian poetess, gives the possibility to have new vision of the problem of some principal matters in the creative work, of the outlook on the role of spirituality in social life and in the struggle of the Ukrainian people for the independence.

Key words: a person, spiritual contents, creation, life, existence, outlook, idea, problem, existential dimension.

Стаття надійшла до редколегії 08. 09. 2001

Прийнята до друку 10. 05. 2003